

Мартінова Л. Б.

*кандидат філологічних наук, доцент
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Martynova L. B.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Vinnytsa Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF COMPETITIVENESS OF HUMAN POTENTIAL

Анотація. У статті розглянуто науково-методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу. Визначено комплекс методів і принципів дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу. Доведено необхідність дотримання вимог наукової обґрунтованості та комплексності оцінки конкурентних переваг людського потенціалу.

Ключові слова: людський потенціал, конкурентоспроможність, конкурентна перевага, складові людського потенціалу, індекс людського розвитку.

Постановка проблеми. Пошук шляхів комплексного вивчення людського потенціалу (ЛП) триває з кінця ХХ ст. Попри це в більшості досліджень представлена своєрідна багатогранна різноманітність якостей людського потенціалу. Разом із тим його цілісне бачення є необхідною передумовою комплексного вивчення цього провідного ресурсу переходу від індустріального до інформаційного суспільства національної економіки, участі в інтеграційних процесах в умовах глобалізації світового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розробку теоретико-методологічних основ розвитку людського потенціалу вагомий внесок зробили українські вчені: Н. Андрусевич, Л. Безтелесна, В. Гесць, О. Гришнова, Е. Лібанова, О. Макарова, Л. Михайлова, І. Петрова, О. Стефанишин, а також низка зарубіжних науковців: Б. Баласс, Х. Кремер, Р. Купер, К. Макконнелл, В. Молле, Л. Ліндберг, Г. Павельциг, Е. Хаас, Ф. Шміттер та ін. Разом із тим поза їхньою увагою залишаються питання розробки науково обґрунтованої та комплексної методології оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу, що враховувала б дослідження його окремих компонент та джерел формування його конкурентних переваг.

Мета статті полягає у формуванні комплексного бачення застосування низки методологічних прийомів, заснованих на наукових підходах, загальних та спеціальних методах дослідження, методиці кількісної та якісної оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу, а також дотримання принципів наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення конкурентоспроможності людського потенціалу (КЛП) є головним напрямом економічної модернізації України, що має носити всеохоплюючий, комплексний та системний характер. Конкурентоспроможність людського потенціалу має динамічну природу і тому потребує постійної оцінки рівня розвитку її складників, моніторингу показників, що характеризують компоненти людського потенціалу та дослідження джерел формування його конкурентних переваг.

У зв'язку з цим під час розробки методології оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу необхідно дотримуватись вимог наукової обґрунтованості та комплексності дослідження, що передбачає використання як загальнонаукових, так і спеціальних методів, підходів та принципів наукового вивчення. Наукова обґрунтованість має забезпечуватись протягом повного циклу дослідження людського потенціалу – від виділення його складників, відбору необхідних індикаторів для рейтингової оцінки рівня розвитку ЛП тощо до обчислення інтегральних показників розвитку складових частин ЛП, визначення їх факторного впливу та активізації їх як конкурентних переваг для ефективного підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України до рівня країн ЄС.

Конкурентоспроможність людського потенціалу національної економіки більш достовірно може бути оцінена комплексними підходами, які б урахували рівень розвитку його складників, соціально-економічні умови формування, зовнішні інтеграційні та конкурентні чинники підвищення ЛП. На сьогодні теорія конкурентоспроможності не володіє визначеними підходами до розгляду людського потенціалу як джерела конкурентних переваг національної економіки та аналізу показників за компонентами ЛП, які б усебічно характеризували дану категорію з точки зору забезпечення прискорення євроінтеграційного процесу.

Загальним недоліком існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу є те, що вони є некомплексними, не мають узагальнених кількісних та якісних показників конкурентоспроможності, які б наочно відображали рівень розвитку даного поняття порівняно з країнами ЄС. У дослідженнях, пов'язаних із розглядом конкурентоспроможності людського потенціалу, вона прив'язується до рівня розвитку ЛП. Наприклад, визнаною загальносвітовою узагальнюючою оцінкою людського прогресу є Індекс людського розвитку (ІЛР), що розраховується і публікується ООН. ІЛР враховує лише три узагальнюючих показника, які вимірюють для

міждержавного порівняння рівень життя, освіченості і довголіття – очікувану тривалість життя, середню кількість років, витрачених на навчання, та очікувану тривалість навчання, ВНД на душу населення [1]. Однак дані показники є недостатніми для характеристики багатогранного та всеохоплюючого поняття конкурентоспроможності людського потенціалу, що відображає якісні та кількісні переваги у розвитку окремих його складників (демографічний, трудовий, здоров'я, освітньо-кваліфікаційний, соціальний, адаптаційний, громадянсько-політичний), які забезпечують інноваційні зрушення в економіці, підтримують конкурентні позиції держави на світових ринках високотехнологічної продукції, у глобальному просторі виробництва інформації і знань.

Існують підходи зокрема, вітчизняна методика розрахунку Індексу регіонального людського розвитку [2, с. 19–29], де для оцінки рівня розвитку людського потенціалу пропонується враховувати цілу низку показників, об'єднаних у підрозділи стану і охорони здоров'я населення, фінансування людського розвитку, рівня освіти населення, екологічної ситуації, демографічного розвитку, розвитку ринку праці, соціального середовища з урахуванням їх факторного впливу, матеріального становища та умов проживання населення. Проте методика розрахунку ІРЛР є мало придатною для міжкраїнного порівняння рівня конкурентоспроможності ЛП, що враховував би всі її складники. Низка показників ІРЛР не відображається статистичними органами країн ЄС і не є достатньо компаративними для виявлення відмінностей між розвитком людського потенціалу України та даного інтеграційного об'єднання. Зрештою, ІРЛР не враховує показники розвитку адаптаційної та громадянсько-політичної складових ЛП, які на сьогодні є досить актуальними аспектами людського розвитку України та країн ЄС.

Під час аналізу процесів відтворення людського потенціалу методологічною базою найбільш часто виступає теорія людського капіталу, яка концентрується навколо розвитку людини, орієнтованого на потреби суспільного виробництва, досліджує вдосконалення людини як фактора виробництва [2, с. 40–41]. Проте дана теорія не враховує необхідність поєднання інструментального та

соціального напрямів визначення соціально-економічної сутності людини під час дослідження людського розвитку.

На наше переконання, загальним недоліком існуючих поглядів на оцінку конкурентоспроможності людського потенціалу є те, що вони не ґрунтуються на системному і комплексному підходах до дослідження складових частин ЛП, не враховують узагальнені кількісні й якісні показники компонентів його конкурентоспроможності.

Виходячи з таких позицій, нами пропонується покласти в основу методології дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу низку підходів наукового пізнання, дотримання яких є основою достовірності та результативності процесу дослідження (табл. 1).

1. Синергетичний підхід є методологічною основою дослідження проблем аксіології людського розвитку, розгляду людського потенціалу як цілісної самоорганізованої складної відкритої системи, яка постійно розвивається і частини якої не лише впливають одна на одну, але і знаходяться у динамічному взаємозв'язку завдяки ефекту синергії [3, с. 117–118]. Використання синергетичного підходу до аналізу проблем конкурентоспроможності людського потенціалу дає можливість осмислити генезу та внутрішні механізми їх виникнення, рівень взаємодії складових частин людського потенціалу, обґрунтувати шляхи створення конкурентних переваг у забезпеченні соціально-економічних ефектів європейської інтеграції для України.

2. Історичний підхід передбачає розгляд розвитку людського потенціалу у взаємозв'язку його історичних форм. Взаємозв'язок минулих, теперішніх і майбутніх тенденцій зміни ролі людини у соціально-економічному прогресі визначає існування майбутнього як можливостей у теперішньому, пов'язаних із перенесенням законів і особливостей розвитку, які існують сьогодні, за межі теперішнього з метою відтворення не існуючої ще моделі підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у майбутньому [4, с. 9].

3. Комплексний підхід дає змогу розглядати компоненти людського потенціалу в їх взаємозалежності та впливу на загальний рівень конкурентоспроможності. Також даний підхід є базовим під час розробки багатокон-

Таблиця 1

Наукові підходи до дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу

Підхід	Сутність	Переваги використання
Синергетичний підхід	Частини системи не лише впливають одна на одну, але і знаходяться у динамічному взаємозв'язку завдяки ефекту синергії	Розгляд людського потенціалу як цілісної самоорганізованої складної відкритої системи
Історичний підхід	Розгляд розвитку явища або поняття у взаємозв'язку його історичних форм	На основі минулого та теперішнього визначає ще не існуючу модель підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у майбутньому
Комплексний підхід	Розгляд складових частин поняття в їх взаємозв'язку і залежності та впливу на загальний результат	Можливість розробки багатоконпонентної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу
Системний підхід	Розуміння об'єкта дослідження як системи, тобто сукупності пов'язаних між собою елементів на основі певної цілісної єдності	Розгляд єдиної системи соціально-економічного розвитку, врахування впливу змін у будь-якому компоненті системи на її загальний стан
Системно-структурний підхід	Структурна цілісність дослідження	Дослідження людського потенціалу як складної системи, що охоплює окремі відносно самостійні складові, які у своїй взаємодії створюють умови для виникнення якостей та властивостей цілісної органічної єдності, що не властиві елементам даної системи за окремого їх функціонування
Інституційний підхід	Інституційне забезпечення розвитку поняття на різних рівнях економічної системи	Забезпечення інституційного середовища для реалізації конкурентної соціально-економічної політики у відповідності до вимог ЄС

понентної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України у забезпеченні соціально-економічних ефектів європейської інтеграції.

4. Системний підхід дає змогу врахувати вплив факту існування глобальних змін та постіндустріальних зрушень у суспільстві [5], що створюють як додаткові можливості, так і обмеження для розвитку конкурентних переваг людського потенціалу.

Системний підхід до підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу має передбачати використання відповідних принципів, форм та методів створення конкурентних переваг, розробку досконалих механізмів збереження та розвитку людського потенціалу, оцінку досягнутого фактичного рівня [3, с. 119], формування комплексної системи гармонізації соціально-економічної політики держави відповідно до вимог ЄС, її конкурентної адаптації до інтеграційного об'єднання.

Під час формування механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності людського потенціалу в активізації інтеграції України до ЄС вагомим значення набувають єдність та мультиплікативна залежність його складників та окремих характеристик. Оскільки вони входять в єдину систему соціально-економічного розвитку, зміни в будь-якому компоненті системи позначаються на її загальному стані, тому під час формування комплексної системи підвищення людського потенціалу України необхідно враховувати всю сукупність викликаних змінами можливих

наслідків і впливів на загальну конкурентоспроможність людського потенціалу. Виходячи з таких позицій, важливим завданням є вдосконалення функціонування і забезпечення динамічності підсистем, підвищення міжсистемної взаємодії та її гнучкості, досягнення стану саморегулювання і самоперетворення [3, с. 120].

5. Системно-структурний підхід передбачає цілісність дослідження, що дає змогу розглядати обґрунтоване нами у попередніх підрозділах поняття людського потенціалу як складну систему, що охоплює окремі відносно самостійні складники, які у своїй взаємодії створюють умови для виникнення якостей та властивостей цілісної органічної єдності, що не властиві елементам даної системи за окремого їх функціонування [6, с. 195]. На нашу думку, конкретизація цілісності людського потенціалу в межах структурного аналізу, а саме вивчення та оцінка зв'язків і взаємовпливів між окремими структурними складниками дає можливість з'ясувати конкретні аспекти, характерні особливості та відмінності стану і розвитку людського потенціалу України та країн ЄС.

Характеристика людського потенціалу як системи, якій властива кількісна й якісна складові, вимагає застосування для оцінки його конкурентоспроможності комплексу кількісних і специфічних якісних показників [6, с. 196]. Причому дані показники мають ґрунтуватись на доступних і достовірних фактологічних даних міжнародних та національних статистичних баз.

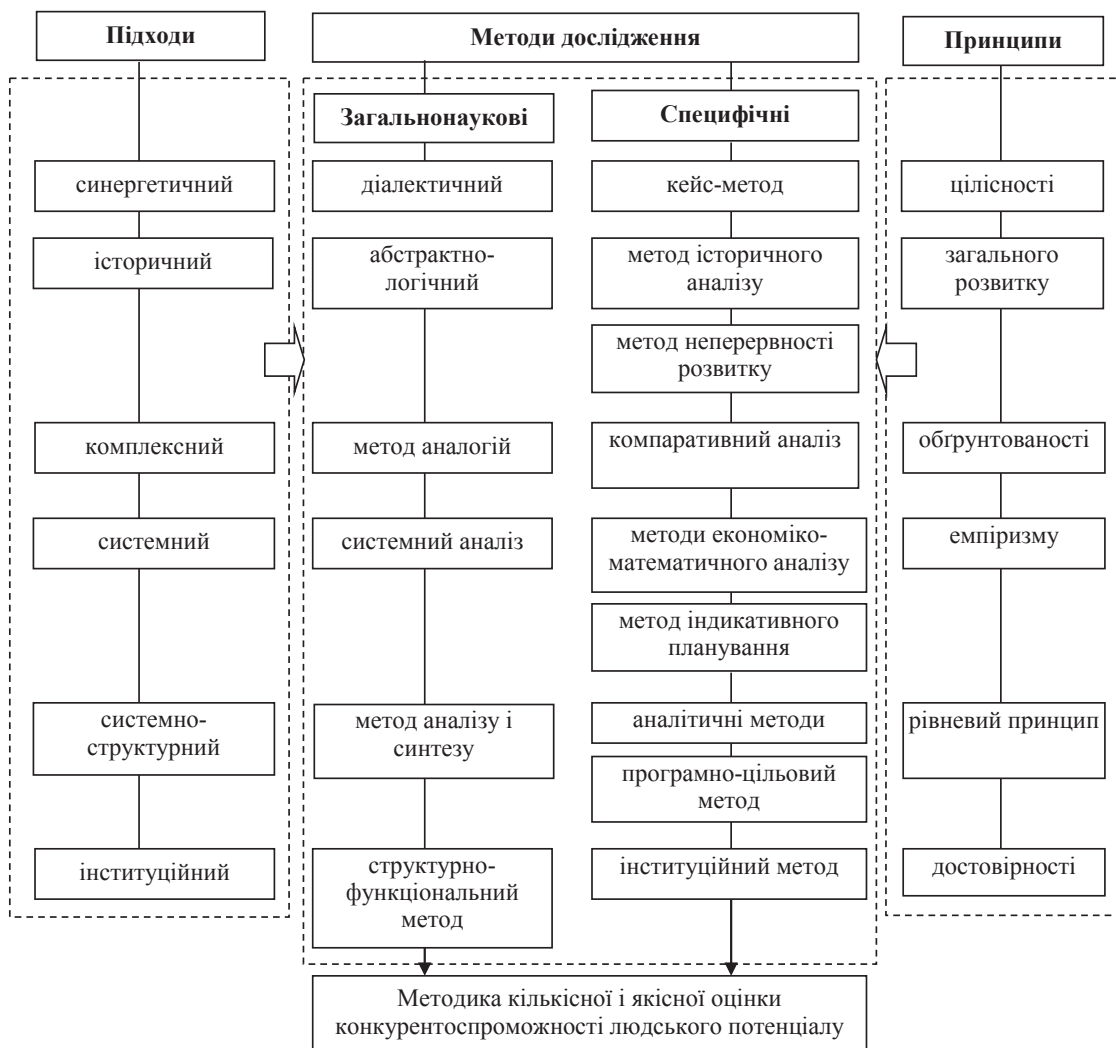

Рис. 1. Методологія оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу

6. Інституційний підхід передбачає врахування інституційного забезпечення розвитку людського потенціалу на різних рівнях економічної системи, що значною мірою визначається діями держави, спрямованими на встановлення необхідних інститутів. Порядок їх функціонування залежить від цілей і завдань, визначених державою у взаємодії із громадянським суспільством. Із цієї точки зору соціальні та економічні інститути спрямовані на розбудову громадянського суспільства крізь призму формування системи розвитку людського потенціалу і підвищення його конкурентоспроможності. Розробка інституційного середовища є невід'ємною передумовою реалізації конкурентної соціально-економічної політики у відповідності до вимог ЄС [7].

Методологія дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу поряд із підходами включає сукупність методів і принципів наукового пізнання (рис. 1). Використання загальнонаукових та спеціальних методів аналізу людського потенціалу як єдиного соціального організму дає змогу:

- дослідити демографічні та соціально-економічні детермінанти підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України та країн ЄС;
- здійснити оцінку стану і рівня конкурентоспроможності людського потенціалу для забезпечення ефективного входження України до ЄС;
- сформулювати комплексну систему підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України у забезпеченні соціально-економічних ефектів європейської інтеграції.

Діалектичний метод як загальний метод пізнання необхідно використати під час дослідження трансформаційних зрушень у суспільстві, технологічного і людського прогресу, розвитку євроінтеграційних процесів.

Завдяки абстрактно-логічному методу формулюються теоретичні узагальнення і висновки дослідження, обґрунтовується концепція формування комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України. Метод аналогій є особливо важливим під час порівняння тенденцій розвитку людського потенціалу в Україні та країнах ЄС, у тому числі в розрізі його складників на національному та міждержавному рівнях.

Системний аналіз дає можливість з'ясувати та структурувати проблеми розвитку людського потенціалу як відкритої системи, що є найбільш динамічним типом складних систем із багатоманітною динамікою розвитку. Її особливостями є збереження свого високого рівня і розвитку в бік упорядкування складників, комплексний ефект стрибкоподібного переходу в якісно новий стан, чіткий та ефективний обмін інформацією із зовнішнім середовищем.

З огляду на це, системний аналіз забезпечує науковий підхід до оптимального вирішення завдань в інтересах досягнення найвищого ефекту [4, с. 10]. Кінцевим продуктом системного аналізу є модель бажаного функціонування об'єкта дослідження з урахуванням впливу різноманітних факторів на нього, тобто модель комплексного підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України.

Метод аналізу і синтезу є інструментом скерованих дій [6, с. 193], що передбачають розчленування об'єкта дослідження (людського потенціалу) на складові елементи (з метою обґрунтування людського потенціалу як економічної категорії) і поєднання окремих частин у ціле з урахуванням взаємозв'язків між ними (для комплексного дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу).

Структурно-функціональний метод необхідно використати для опису і пояснення системи розвитку люд-

ського потенціалу, за якого досліджуються її елементи і залежності між ними в рамках єдиного цілого. У даній структурі кожен елемент виконує визначені функції, що задовольняють загальні потреби системи та забезпечують її взаємодію із зовнішнім середовищем [4, с. 433–436].

Спеціальні методи дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу пов'язані із соціально-економічним та економіко-математичним аналізом. Зокрема, методи історичного аналізу та неперервності розвитку передбачають розгляд людського потенціалу в динаміці та у взаємозв'язку його історичних форм (робоча сила, трудові ресурси, людський капітал та ін.), відстеження чинників впливу на соціальний розвиток у часовому просторі та з урахуванням виникнення нових суспільних потреб, науково-технічного прогресу, інтенсивного розвитку інформаційних технологій, появи прогресивних форм зайнятості [8, с. 16].

Поєднання компаративного та економіко-математичного аналізу дає можливість аналітично оцінити і порівняти масив статистичних даних, що характеризує стан розвитку людського потенціалу, об'єднати їх для комплексного бачення предмету дослідження на основі інтегральних показників та виявлення їх факторного впливу на конкурентоспроможність людського потенціалу. Серед аналітичних методів, на нашу думку, варто використати структурний, порівняльний і факторний аналіз.

Кейс-метод, на наше переконання, доцільно застосувати для розгляду реальних ситуацій із досвіду країн ЄС у підвищенні людського потенціалу і визначення можливостей його використання в Україні.

Обґрунтування політики управління системою підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України здійснюємо за допомогою програмно-цільового, інституційного та методу індикативного планування. Інституційний метод дає змогу виявити визначені юридичні норми та соціальні інститути і систематизувати їх функціональне навантаження для реалізації конкурентної соціально-економічної політики відповідно до вимог ЄС.

Індикативне планування необхідне для централізованого визначення стратегічних цілей і першочергових завдань у сфері національного соціально-економічного розвитку, а також шляхів і строків їх виконання, розробки відповідної державної політики: соціальної, економічної, освітньої, інноваційної тощо.

Комплексне використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження дає змогу застосувати методу кількісної та якісної оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу. Кількісний варіант дослідження людського потенціалу ґрунтується на акцентуванні уваги на кількісних показниках оцінки розвитку його складників, таких як рівень старіння населення, очікувана тривалість життя, рівень безробіття, витрати на наукові розробки і дослідження, ВВП на душу населення тощо.

Врахування під час дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу показників, що відображають якісний стан його компонент, наприклад індексу очікуваної тривалості навчання, індексу економічної свободи, індексу якості життя тощо, дає можливість для більш цілісного та достовірного аналізу.

Для відображення найсуттєвіших положень концепції розвитку людського потенціалу, на наше переконання, необхідне дотримання низки принципів, які забезпечують значущість, імперативність та універсальність дослідження.

Принцип цілісності дає змогу висвітлити основні, найбільш загальні питання, які стосуються стимулювання людського розвитку в цілому, співвідносити останні з вузькими питаннями соціального, економічного, освіт-

нього регулювання і знаходити найоптимальніші шляхи їх вирішення. Крім того, принцип цілісності дає можливість всебічно і ґрунтовно з'ясувати існуючі глибинні відмінності стану людського потенціалу в Україні та країнах ЄС, точніше встановити їх специфіку, місце та роль у соціально-економічному просторі, зробити найбільш чітку класифікацію індикаторів оцінки конкурентоспроможності ЛП залежно від їх економічних, політичних, соціальних основ та інших суттєвих особливостей.

Принцип загального розвитку передбачає, що оцінка конкурентоспроможності людського потенціалу здійснюється нами в цивілізаційній інформаційній концепції суспільного прогресу як природного еволюційного процесу з урахуванням усіх вимог сталого людського розвитку і чинників становлення знаннєвої економіки [8, с. 19].

Принцип обґрунтованості передбачає, що в ході дослідження повинні бути проаналізовані й оцінені саме ті характеристики людського потенціалу, які емпірично можуть формувати конкурентні переваги на національному та міжнародному рівнях. Під час здійснення аналізу має бути обґрунтовано, яка властивість людського потенціалу вивчається і чому саме вона оцінюється.

Принцип емпіризму вимагає побудови дослідження на основі збору фактів, первинного узагальнення, опису дослідних даних, їх систематизації і класифікації, що дає змогу здійснювати аналіз конкурентоспроможності людського потенціалу, спираючись на валідність, репрезентативність, надійність та діагностичну силу фактологічного матеріалу.

Дотримання рівневого принципу передбачає проведення дослідження на рівні макроекономіки та міжнародної економіки. У результаті макроекономічного підходу формується розуміння основних тенденцій розвитку людського потенціалу в Україні та шляхів реалізації економічної і соціальної політики в напрямі підвищення його конкурентоспроможності [8, с. 19]. В умовах інтенсифікації євроінтеграційного курсу, а також процесів глобалізації та інформатизації, невід'ємним, на нашу думку, має бути аналіз конкурентних переваг людського потенціалу країн ЄС, особливо нових країн-членів за складовими частинами людського розвитку.

Вважаємо, що дотримання принципу достовірності забезпечує об'єктивність, конкретність і точність нашого дослідження. Аналіз конкурентоспроможності людського потенціалу повинен базуватися на перевірній інформації із достовірних статистичних джерел, що реально відображають об'єктивну дійсність, а висновки і результати дослідження повинні обґрунтовуватися точними аналітичними розрахунками необхідних показників, впливу окремих факторів тощо.

Висновки. Отже, за умов прискорення євроінтеграційних процесів, переходу від індустріального до інформаційного суспільства оцінка конкурентоспроможності людського потенціалу України потребує комплексного застосування низки методологічних прийомів, заснованих на наукових підходах, загальних та спеціальних методах дослідження, методиці кількісної та якісної оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу, а також дотримання принципів наукового пізнання.

Список використаних джерел:

1. Human Development Report 2015. Work for Human Development. New York. 2015. 274 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.
2. Ніколайчук М.В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики: [монографія] / М.В. Ніколайчук. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – 201 с.
3. Шконда В. Проблеми розвитку людського потенціалу на сучасному етапі: [монографія] / В. Шконда, А. Кальянов; під наук. ред. канд. техн. наук, проф. В. В. Шконди. – Донецьк: Донбас, 2012. – 210 с.
4. Воронкова В.Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади / В.Г. Воронкова, А.Г. Беліченко, О.М. Попов [та ін.]; ред. В.Г. Воронкова; ЗДА. – К.: Професіонал, 2006. – 567 с.
5. Иванов О.И. Человеческий потенциал (формирование, развитие, использование) / О.И. Иванов; ИПРЭ РАН. СПбГУ. – СПб.: Скифия-принт, 2013. – 336 с.
6. Чорний Р.С. Развитие трудового потенциала просторовых форм организации украинского общества: [монографія] / Р.С. Чорний. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 384 с.
7. Сімченко Н.О. Соціальний капітал: феноменологічна природа, форми прояву, конкурентоспроможність: [монографія] / Н.О. Сімченко [та ін.]; ред. О. О. Охріменко. – Київ: НТУУ «КПІ», 2014. – 411 с.
8. Стефанишин О.В. Теорія розвитку людського потенціалу національної економіки / О.В. Стефанишин. – Львів: ЛНУ, 2009. – 305 с.

Аннотація. В статті розглянуті науково-методическі підходи до оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу. Визначено комплекс методів і принципів дослідження конкурентоспроможності людського потенціалу. Доведено необхідність дотримання вимог наукової обґрунтованості та комплексності оцінки конкурентних переваг людського потенціалу.

Ключевые слова: человеческий потенциал, конкурентоспособность, конкурентное преимущество, составляющие человеческого потенциала, индекс человеческого развития.

Summary. In the article the scientific and methodological approaches to assessing competitiveness of human potential are considered. The complex of research methods and principles of the competitiveness of human potential is identified. The necessity of compliance with scientific validity and complexity in evaluation of competitive advantages of human potential is approved.

Key words: human potential, competitiveness, competitive advantage, component of human potential, human development index.